

СУМНІВНІ ДАНІ ПРО ГНІЗДУВАННЯ СІРОГО СОРОКОПУДА (*LANIUS EXCUBITOR*) У ПІВДЕННІЙ ЧАСТИНІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М.П. Книш, О.Ю. Скляр

Гетьманський національний природний парк; м. Тростянець, Сумська обл., 42600, Україна
Hetmansky National Park; Trostyanets, Sumy region, 42600, Ukraine

✉ М.П. Книш (M.P. Knysh), e-mail: knysh.sumy@email.ua; Mykola Knysh <https://orcid.org/0000-0002-0304-4637>

The doubtful data about breeding of the Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) in the southern part of Sumy region. - M.P. Knysh, O.Yu. Skliar. - Berkut. 30 (2). 2021. - A critical analysis of two publications containing materials on summer records of adults and young individuals in the southern (forest-steppe) areas of Sumy region (NE Ukraine) in 2016–2020. They were obtained mainly by interviewing few competent people of different specialties. Most likely, the respondents and authors of the articles made mistakes in the identification of the birds encountered, which was proved in several cases. The places, terms, and frequency of these registrations fully correspond to the characteristic features of the distribution and biology of the Lesser Grey Shrike. The question of the reliability of the survey data is raised. [Ukrainian].

Key words: North-East Ukraine, fauna, distribution, identification, research methods.

Представлений критичний аналіз двох публікацій, що містять інформацію про літні зустрічі дорослих і молодих особин сірого сорокопуда в південних (лісостепових) районах Сумської області у 2016–2020 рр., отримані переважно шляхом опитування малокомпетентних людей різних спеціальностей. Скоріше за все респондентами та авторами статей були допущені помилки в ідентифікації птахів, що й було доведено перевіркою в декількох випадках. Місця, терміни і частота указаних реєстрацій цілком відповідають характерним особливостям поширення й біології сорокопуда чорнолобого. Ставиться питання про достовірність опитувальних даних.

Ключові слова: Північно-Східна Україна, фауна, поширення, визначення, методика досліджень.

В останні роки з'явилися дві публікації про літні зустрічі сірого сорокопуда (*Lanius excubitor*) на півдні Сумської області (Мерзлікін, Зубатов, 2019; Мерзлікін та ін., 2020), які можуть свідчити про неймовірні темпи розширення гніздового ареалу виду в південному напрямку. У той же час наведені факти погано узгоджуються з наявними даними стосовно сучасного поширення сірого сорокопуда на північному сході України, згідно з якими південна межа його гніздового ареалу проходить по долині р. Сейм (Кныш и др., 2011; Казанник, 2018).

У першій із згаданих публікацій (Мерзлікін, Зубатов, 2019) автори повідомляють про 6 зустрічей цих птахів у весняно-літні періоди в колишніх Охтирському і Великописарівському районах (всі райони подаємо за старим (до 19 липня 2020 р.) адміністративно-територіальним поділом), переважно в заплаві р. Ворскла. Зокрема, 26.07.2016 р. на луках між селами Чернечина й Буймерівка сфотографовано дорослого сорокопуда, 6.08.2017 р. між селами Журавне й Пилівка спостерігалася доросла особина; 22.07.2018 р. неподалік від смт Кириківка – група з 5 особин (2 дорослих і виводок молодих) на узбіччі ґрунтової дороги серед зібраного поля сої; на цій же ділянці 29.07.2017 р. – молода особина, а 8.08.2017 р. тут же спіймано молодого птаха з пошкодженим крилом; 11.08.2018 р. поблизу с. Катеринівка – молода особина на трав'янистому схилі з окремими кущами шипшини й дикими грушами; 31.03.2019 р., за даними О.І. Ричинди, на заплавах луках біля с. Лутище відмічена пара сірих сорокопудів зі шлюбною поведінкою.

У другій статті (Мерзлікін та ін., 2020), окрім раніше наведених спостережень у Великописарівському районі, є й нові дані, а саме: 23.07.2019 р., узбіччя ґрунтової дороги поблизу смт Кириківка – доросла особина; 25.07.2019 р., узбіччя шосейної дороги у цих же місцях – знайдено труп молоді особини; 1.09.2019 р., тут же на полі соняшників

полював молодий птах; 23.07.2020 р., остепнена балка за 2 км північніше смт Кириківка – пара дорослих і 4 молодих.

Загалом же географія реєстрацій сірого сорокопуда суттєво розширилась: включені дані спостережень на території Лебединського, Білопільського, Конотопського й Шосткинського районів Сумської області та Коропського району Чернігівської області. Зокрема, по південній частині Сумщини наведено такі відомості: 20.07–15.08.2019 р., остепнена балка біля с. Тучне Білопільського району – пара дорослих і 5 молодих; 16.07.2019 р., цілинний степ у заповіднику «Михайлівська цілина» (Лебединський район) – доросла особина; 13.07.2020 р., тут же – доросла особина; 10.07.2020 р., на дратах вздовж польової дороги поблизу с. Штепівка Лебединського району – дорослий птах.

Також окремі пари дорослих сірих сорокопудів спостерігалися 3.07, 5.07, 6.07 і 25.07.2020 р. на заплавах луках Сейму поблизу сіл Хижки, Гвинтове і Прилужжя; дорослі одинаки – 24.08.2019 р. поблизу с. Гути, 25.07.2020 р. – між селами Спаське та Заболотове, а також на деснянських луках: 15.07.2020 р. – на захід від с. Тиманівка, 16.07.2020 р. – на південний схід від с. Мезин. Ці дані зібрав кваліфікований орнітолог С.В. Хоменко, який працює в цьому регіоні. Вони цілком вписуються в загальну картину сучасного поширення сірого сорокопуда в Північно-Східній Україні, а тому сумнівів не викликають.

Інша справа – інформація про зустрічі сірого сорокопуда в південних (лісостепових) районах Сумщини. Якщо вірити даним про літні зустрічі виду, які наведені в обох оглядах, то виходить, що сірий сорокопуд гніздиться в регіоні мало не повсюдно. На жаль, такої інформації «гріш ціна»: на сьогодні достовірних відомостей про гніздування виду тут немає. Зауважимо, що цитоване в обох статтях повідомлення О.І. Ричинди про спостереження 31.03.2019 р. на заплавах луках Ворскли пари сірих сорокопудів зі шлюбною поведінкою недовіри не викликає – це могли

* – точка зору авторів може не співпадати з позицією редакції.

бути мігруючі особини, дата зустрічі цілком вписується в терміни весняної міграції виду в лісостеповій частині Сумської області (Книш, 2006; Книш та ін., 2006; Пархоменко, 2007; Скляр, Книш, 2016; Статива, 2021).

Наголосимо також, що місця, терміни й частота згаданих реєстрацій «сірого сорокопуда» цілком відповідають характерним особливостям поширення й біології сорокопуда чорнолобого (*L. minor*). Для цього виду в умовах лісостепової частини Сумщини характерний зв'язок із культурним ландшафтом: птахи гніздяться на деревах вуличних насаджень, кладовищ, біля ферм, у садах, невеликих посадках і лісосмугах. Самий ранній початок кладки відзначено 23.05.1978 р., масова яйцекладка відбувається в червні. Виліт пташенят починається із третьої декади червня. Після вильоту сімейні групки відкочовують на «виводкову територію»: в остепнені балки й на схили долин, узбіччя зібраних полів, рідше – на сухі луки, де перебувають до відльоту (Книш, 2001). Саме такі сімейні групи й одинаки «потрапили» до обох статей: в остепнених балках спостерігалися 2 виводки, на узбіччях ґрунтових і шосейних доріг, на полях сої та соняшників, у заповідному степу – поодинокі дорослі й молоді особини, всього 6 випадків.

Симптоматично, що всі зустрічі виводків (3 випадки) і поодиноких молодих птахів (4 випадки) припадають на період з 22.07 по 1.09, що характерно саме для чорнолобого сорокопуда з його пізніми термінами розмноження. Водночас для сірого сорокопуда властиве раннє гніздування: яйцекладка відбувається переважно у другій половині квітня – першій половині травня, льотний молодняк з'являється протягом червня (Книш і др., 2011), а осінній проліт через південні райони Сумщини відбувається в жовтні й на початку листопада (Книш і др., 1991; Книш, 1994; Книш та ін., 2006; Севастьянов, 2016; Скляр, Книш, 2016; Статива, 2021).

У зв'язку з тривалою депресією чисельності чорнолобого сорокопуда на Сумщині (Книш, 2001, 2017; Скляр, Книш, 2016), частота зустрічей цих птахів зараз мала і цілком відповідає наведеним авторами даним по «сірому сорокопуду». Наприклад, у 2021 р. чорнолобі сорокопуди на території області трапилися нам всього 7 разів: 11.07 у Великописарівському районі на околиці с. Рябина – дорослий птах, і 22.07 біля с. Олександрівка – дві сімейні групи з 4 та 6 особин; 11.07 поруч із с. Галенкове Роменського району – 2 льотних виводки (А.І. Статива, особ. повід.); 26.07 неподалік с. Пушкарівка Сумського району – сімейна група з 6 особин. У всіх випадках птахи трималися на узбіччі полів пшениці, кукурудзи або соняшника переважно на лініях електропередач. Окрім того, 10.06 поруч із с. Коновалове Буринського району біля ставу на межі з полями й луками знайдене гніздо з пташенятами (І.А. Бугайов, В.М. Малишок, особ. повід.). Сірий же сорокопуд південніше долини Сейму нам ні разу не трапився.

Окремо скажемо про сфотографованого 26.07.2016 р. на ворсклянському лузі дорослого сірого сорокопуда. За словами авторів статей, ідентифікація виду усно підтверджена фахівцем із систематики сорокопудів С.Ю. Тайковою. Питання дискусійне, оскільки нам невідомо, наскільки якісні були фотоматеріали, до того ж наукова

інтерпретація фотографічних зображень не завжди буває однозначною. Хотілося б почути аргументи авторів і про видову належність молодих особин – вийманої з пошкодженим крилом і тієї, яку знайшли мертвою.

Оскільки в літературі немає жодних даних про гніздування виду на «Михайлівській цілині», ми звернулися до М.М. Піддубини та В.В. Вертеля – авторів усних повідомлень про літні зустрічі тут дорослих сірих сорокопудів, із проханням навести докази правильності ідентифікації побачених ними птахів. Виявилось, що ні той, ні другий інформатори навіть не підозрювали про існування окрім сірого сорокопуда схожого на нього сорокопуда чорнолобого, не говорячи вже про відмінності між цими видами, особливо між молодими особинами. Ми вважаємо, що подібної помилки у визначенні птахів припустилися й інші респонденти. А якщо й «наші дані», тобто дані спостережень самих авторів, мають подібну точність, то кому, вибачте, потрібні такі «факти»?

Проте ми аж ніяк не відкидаємо можливість виселення окремих пар сірого сорокопуда за межі основної частини ареалу, тим паче на тлі сучасного розселення виду. У зв'язку з цим необхідно згадати про спостереження на північному сході Полтавської області (окол. с. Ковердина Балка Шишацького району) 26–27.06.1989 р. пари дорослих сорокопудів, які годували виводок із 5 злетків (Гаврись і др., 1993). Або про зустрічі сірих сорокопудів в околицях заповідника «Ліс на Ворсклі», що в Белгородській області Росії: 22.06.1974 р., 29.08.1975 р., а 1.07.1976 р. – виводка (Овчинникова, 1999). Однак помилкою видається повідомлення С.В. Влащенко про гніздування у 2006 р. сірого сорокопуда за 12 км від м. Харків на ділянці чагарників у межах с. Петрівка, про яке згадує С.Г. Вітер (2014). Скоріше за все тут також маємо помилку ідентифікації птахів. Принаймні, всерйоз сприймати ці дані достатніх підстав нема.

Загалом в обох статтях чітко виражений «фольклорний» підхід, тобто вони ґрунтуються переважно на некритично сприйнятих повідомленнях недосвідчених спостерігачів-аматорів, практично без можливості перевірити їх достовірність. Причиною цього є безвідповідальне ставлення «генератора ідеї» і головного співавтора обох оглядів – І.Р. Мерзлікіна, його бажання видати бажане за дійсне. Адже від способу постановки і коректності запитання часто залежить точність відповіді опитуваної особи.

Вражає легкість, із якою І.Р. Мерзлікін у погоні за сенсацією часто використовує сумнівні повідомлення від малокомпетентних людей різних спеціальностей. Тут варто згадати про спостереження в м. Суми колібрі (!), про здобування сірою совою (*Strix aluco*) поросятка в'єтнамської породи, про великого яструба (*Accipiter gentilis*), у якого в момент полювання на зайця (*Lepus europaeus*) відірвалася нога, про загибель під льодом сірої гуски (*Anser anser*) під час купання тощо (Мерзликін, 2006, 2010, 2017; Мерзликін, Савостян, 2007). Як вже зазначалося (Книш, 2017), всі ці «мисливські байки» викликають законний скепсис, перш за все тому, що ґрунтуються на домислах «очевидців».

Подібного стибу публікації, мало того, що засмічують наукову літературу, ще й вводять в оману фахівців,

створюють хибні уявлення про поширення й біологію видів, що у свою чергу може стати ненадійною основою для прийняття певних рішень стосовно охорони видів і природних територій.

Звісно, вивчення орнітофауни будь-якого регіону навряд чи можливе без використання опитувальних відомостей і особистих повідомлень людей, які працюють або постійно живуть у певній місцевості. При цьому неминуче виникає питання про достовірність зібраних відомостей, яке кожний дослідник вирішує, покладаючись на власні знання та досвід (Колбин, 2016).

Подяки

Щиро дякуємо А.І. Стативі, І.А. Бугайову і В.М. Малишку за надану інформацію про зустрічі чорнолобих сорокопудів, а також В.І. Кочубею і О.М. Ковальчуку за допомогу в оформленні статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Вітер С.Г. (2014): Орнітофауна регіонального ландшафтного парку «Петровські балки». - Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 12: 26-37.
- Гавриш Г.Г., Слюсарь Н.В., Сыпко А.В. (1993): Новые гнездящиеся птицы Полтавской области. - Вестн. зоол. 1: 88.
- Казанник В.В. (2018): Спостереження на території Полісся та Лісостепу Лівобережної України видів птахів, занесених до Червоної книги України. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 303-320.
- Книш М.П. (1994): Матеріали по фенології осінньої міграції птахів у лісостеповій частині Сумської області (за даними спостережень 1966–1993 рр.). - Беркут. 3 (2): 136-140.
- Кныш Н.П. (2001): Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области. - Беркут. 10 (1): 1-19.
- Книш М.П. (2006): Фенологія весняної міграції птахів у лісостеповій частині Сумської області за даними спостережень 1967–2006 рр. - Авіфауна України. 3: 77-92.
- Кныш Н.П. (2017): По поводу заметки И.Р. Мерзликиной «Встреча колибри в городе Сумы». - Рус. орн. журн. 26 (1398): 362-363.
- Книш М.П., Бугайов І.А., Малишок В.М. (2006): Нові дані про деяких рідкісних, маловивчених і залітних птахів Сумської області. - Екологія і раціональне природокористування. Суми: Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка. 150-162.
- Кныш Н.П., Малишок В.М., Бугаев И.А. (2011): О гнездовании серого сорокопуга на северо-востоке Украины. - Беркут. 20 (1-2): 120-122.
- Кныш Н.П., Савостьян В.М., Хоменко С.В., Грищенко В.Н. (1991): Зимняя биология серого сорокопуга в лесостепных ландшафтах Сумской области. - Мат-лы 10-й Всесоюз. орнитол. конфер. Минск: Наука і техніка. 2 (1): 281-282.
- Колбин В.А. (2016): О доверии к информации неспециалистов. - Рус. орн. журн. 25 (1362): 4347-4349.
- Мерзликин И.Р. (2006): О трагической охоте ястреба-тетеревятника на зайца-русака. - Авіфауна України. 3: 105.
- Мерзликин И.Р. (2010): О добычании серой неясью поросенка вьетнамской породы. - Беркут. 19 (1-2): 73.
- Мерзликин И.Р. (2017): Встреча колибри в городе Сумы. - Рус. орн. журн. 26 (1392): 144-145.
- Мерзлікін І., Зубатов Ю. (2019): Весняно-літні зустрічі сірого сорокопуга *Lanius excubitor* на півдні Сумської області (Північно-Східна Україна). - Фауна України на межі ХХ–ХХІ ст. Стан і біорізноманіття екосистем природоохоронних територій. Мат-ли Міжнар. зоол. конф., присвяч. 220 річниці від дня народження О. Завадського. Львів: СПОЛЮМ. 119-121.
- Мерзликин И.Р., Савостьян В.М. (2007): О необычном случае гибели серого и домашних гусей. - Беркут. 16 (2): 249.
- Мерзлікін І.Р., Хоменко С.В., Зубатов Ю.М. (2020): Літні реєстрації сорокопуга сірого (*Lanius excubitor* Linnaeus, 1758) на північному сході України (Сумська та Чернігівська області). - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця: Твори. 328-329.
- Овчинникова Н.П. (1999): Птицы водно-болотных стадий окрестностей заповедника «Лес на Ворскле» (Белгородская область). - Рус. орн. журн. Экспресс-вып. 70: 10-23.
- Пархоменко В.В. (2007): Матеріали до фауни птахів заповідника «Михайлівська цілина» та його околиць. - Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 10: 36-38.
- Севастьянов В.И. (2016): Материалы по орнитофауне природного заповедника «Михайловская целина» в 1990-е гг. - Авіфауна України. 7: 10-29.
- Скляр О.Ю., Книш М.П. (2016): Нові дані про рідкісних та маловивчених видах птахів Гетьманського національного природного парку та його околиць (Сумська область). - Беркут. 25 (1): 15-24.
- Статива А.І. (2021): Відомості про нові зустрічі «червонокнижних» видів птахів у басейні р. Грунь на Сумщині. - Актуальні проблеми дослідження довкілля. Суми: СумДПУ. 106-108.